

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica VII (2012)

RECENZJE

Język polski – wczoraj, dziś, jutro..., red. Barbara Czopek-Kopciuch,
Piotr Żmigrodzki

Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 2010, ss. 431

Przedstawiany poniżej tom jest publikacją okolicznościową, przygotowaną z podwójnej okazji – a to dla uczczenia setnej rocznicy urodzin profesora Stanisława Urbańczyka (1909–2001) oraz w trzydziestopięciolecie działalności Instytutu Języka Polskiego PAN. Połączenie tych rocznic nie jest przypadkowe. Profesor Urbańczyk był bowiem inicjatorem powstania tej placówki naukowej w 1973 roku i jej pierwszym dyrektorem, kierując nią do roku 1979.

Publikację otwiera krótka informacja *Od redaktorów*. Następnie w dziewięciu działach przedstawiono 48 artykułów, których autorzy są przedstawicielami 10 różnych placówek naukowych. Największą grupę stanowią autorzy krakowscy, związani z Instytutem Języka Polskiego PAN (19), Uniwersytetem Jagiellońskim (12) i Uniwersytetem Pedagogicznym (4). Środowisko pozakrakowskie reprezentują autorzy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (4), Uniwersytetu Warszawskiego (4), Uniwersytetu Śląskiego (3), Uniwersytetu w Białymstoku (2), Uniwersytetu Opolskiego (1), Instytutu Sławistyki PAN (1) i L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales w Paryżu (1).

Część artykułową otwiera dział poświęcony twórcy IJP PAN: *Stanisław Urbańczyk – życie i dzieło*, zawierający siedem tekstów. Następnym to *Instytut Języka Polskiego PAN i jego 35-lecie* z czterema artykułami. Kolejne działy grupują teksty poświęcone różnym problemom językoznawczym, takim jak: *Zagadnienia ogólne i metodologiczne* (4 artykuły), *Leksykografia* (9), *Zagadnienia gramatyczne i semantyczne* (3), *Historia języka polskiego* (8), *Onomastyka* (4), *Dialektologia* (7) i *Varia* (2). Liczebna rozpiętość tych działów nie zaskakuje – najliczniej reprezentowane są te dyscypliny, które stanowiły nauką dominantę w zainteresowaniach profesora Urbańczyka, a więc leksykografia, historia polszczyzny i dialektologia, a równocześnie są to dyscypliny, nad którymi trwają prace w IJP. Może też w jakimś stopniu jest to swoisty probierz kierunków badań aktualnie prowadzonych przez wymienione środowiska polonistyczne.

Pięć (spośród siedmiu) artykułów poświęconych profesorowi Urbańczykowi składa się na syntezę jego naukowych dokonań. Marian Kucała omawia *Życie i dorobek naukowy Profesora Stanisława Urbańczyka*, Ewa Deptuchowa *Publikacje*

Profesora Stanisława Urbańczyka w zakresie językoznawstwa polonistycznego, Bogusław Dunaj *Prace Profesora Stanisława Urbańczyka w dydaktyce uniwersyteckiej*, Joanna Okoniowa podejmuje temat *Stanisław Urbańczyk (1909–2001) – uczeń i następca Kazimierza Nitscha*, a Hanna Popowska-Taborska *Stanisław Urbańczyk – badacz wiary i kultu dawnych Słowian*¹. Wnikliwego czytelnika zapewne uderzy brak szerszego uwzględnienia dorobku profesora w zakresie slawistyki. Wydaje się jednak, że mogą to w części zrekomensować dalsze artykuły.

Pozostałe teksty z tego działu zainspirowane są lekturą publikacji Urbańczyka. Urszula Sokółska zajęła się konceptualizacją pojęcia *język* w jego pracach, natomiast Agnieszka Bal – zagadnieniami języka artystycznego.

Trzydziestopięciolecie Instytutu Języka Polskiego PAN to również okazja do pewnych podsumowań. Współredaktorka tomu Barbara Czopek-Kopciuch, przedstawiając osiągnięcia placówki w artykule *Instytut Języka Polskiego PAN i jego dyrektorzy*, przypominała jej swoistą prehistorię, sytuując jej początki w latach siedemdziesiątych XIX wieku, najważniejsze wydarzenia z okresu najnowszego i to, co na trwałe weszło do dorobku współczesnej polonistyki. Za klasyczne uważa autorka ukończone pozycje leksykograficzne, takie jak *Słownik staropolski*, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, *Atlas gwar mazowieckich* oraz *Gramatykę współczesnego języka polskiego*, którą pomysłodawca tego przedsięwzięcia – profesor Urbańczyk – uważał za jeden z głównych swoich celów. Z projektów, nad którymi nadal trwają prace, wymienia *Słownik gwar polskich*, *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, *Nazwy miejscowe Polski*, a także *Słownik polskich leksemów potocznych*, opracowywany pod kierunkiem Władysława Lubasia.

Dla Bogdana Walczaka najistotniejsza w tych podsumowaniach okazała się *Rola Instytutu Języka Polskiego PAN w pracach z zakresu leksykografii historycznej* nie tylko jako koordynatora prac zespołowych, ale także jako placówki, w której powstają monografie autorskie.

Instytut znany jest również jako ośrodek badań onomastycznych, w którym powstają zarówno monumentalne, bezprecedensowe opracowania zespołowe, jak też indywidualne studia materiałowe i syntetyczne ujęcia teoretyczne. O historii tych badań i planach na najbliższą przyszłość pisze w tomie Aleksandra Cieślikowa: *Onomastyka wczoraj, dziś, jutro*.

Do dorobku Instytutu nawiązuje w artykule dedykowanym pamięci Stanisława Karolaka Maciej Grochowski: „*Składnia wyrażen polipredykatywnych*” – z *perspektywy trzydziestu lat*. Jest to próba oceny opracowanego przezeń rozdziału w tomie składniowym *Gramatyki współczesnego języka polskiego* w kontekście nowszych badań. Doszedłszy do wniosku, że „Polipredykatywność należałoby współcześnie ujmować inaczej niż trzydzieści lat temu”, stwierdza, iż jest „to zadanie stojące przed młodym pokoleniem językoznawców” (s. 79).

W dziale *Zagadnienia ogólne i metodologiczne* pomieszczono cztery artykuły: Stanisława Gajdy *Jak się współcześnie bada polszczyznę*, Macieja Kawki *Dyskurs jako przedmiot badań językoznawczych*, Anny Moszko *Planowanie terminologiczne*

¹ Zob. też: S. Urbańczyk, *Z miłości do wiedzy. Wspomnienia*, Kraków 1999.

w dobie globalizacji oraz Tomasza Nowaka *Jak opisywać czasowniki rozumowania?*. Odwołując się do sformułowania S. Gajdy, można by powiedzieć, że mamy tu do czynienia ze zmierzeniem się „z koniecznością włączenia humanistyki polskiej w światowe życie naukowe” (s. 101), co się wiąże z potrzebami pewnych inwestycji i niezbędnych nakładów (por. też uwagi A. Moszko, s. 119).

Dział leksykograficzny jest najobszerniejszy. Zdecydowana większość artykułów porusza problemy związane z opracowywaniem słowników różnych typów. Zagadnienia digitalizacji i komputeryzacji słowników na materiale *Słownika polszczyzny XVI wieku* omawia Janusz S. Bień. *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* jest dla Michała Rzepieli okazją do konfrontacji przyjętych tu rozwiązań z polską myślą lingwistyczną. O problemach z opracowywaniem materiału gwarowego pisze Katarzyna Sobolewska, dzieląc się doświadczeniem z pracy nad *Słownikiem gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. Warsztat leksykograficzny Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza przedstawia Bogusław Nowowiejski. Informację etymologiczną dotyczącą leksyki słowiańskiej w *Słowniku warszawskim* analizuje Magdalena Majdak. Elizaveta Skarzova przygląda się definicjom słownikowym leksemów modalnych w dwudziestowiecznych słownikach polskich i rosyjskich. Pewne dostrzeżone luki w materiałach *Słownika staropolskiego* są dla Krystyny Kleszczowej okazją do wskazania możliwości ich uzupełnienia. Jej zdaniem „Postęp w badaniach historycznych nie zawsze wynika z odkrycia nowych źródeł. Sztuka w tym, aby to, co pozostało, wykorzystać w maksymalny sposób” (s. 173). Kłopoty, jakich może przysparzać opis konkretnych leksemów w słowniku, zwłaszcza funkcyjnych, można prześledzić w trakcie lektury artykułu Krystyny Daty i Doroty Janeczko *‘Tedy’ w opisach leksykograficznych*.

Wśród tekstów poświęconych leksykografii na szczególną uwagę zasługuje Piotra Żmigrodzkiego *Jak powstaje „Wielki słownik języka polskiego”*, opracowywany od kilku lat pod jego kierunkiem przez wieloosobowy zespół w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Autor przybliży tu zasady jego redakcji, metodologiczne podstawy i techniczne rozwiązania. Z licznych, dobrze udokumentowanych i przejrzystych informacji trzeba przywołać przynajmniej to, że jest to słownik przygotowany z wykorzystaniem materiałów po roku 1945 z Narodowego Korpusu Języka Polskiego; każde hasło opatrzone jest cytatami z dokładnymi danymi o ich źródle i chronologii. Innowacyjność tego słownika zasadza się między innymi na tym, że funkcjonuje on wyłącznie w wersji elektronicznej internetowej, co daje szansę na zastosowanie rozwiązań niemożliwych w wersji drukowanej, a tym samym stwarza niespotykane dotąd możliwości wykorzystania tego opracowania.

Dział *Zagadnienia gramatyczne i semantyczne* z trzema artykułami (Anna Czelakowska: *W stronę kategorii strony. O kształtowaniu się opisu strony jako kategorii gramatycznej w podręcznikach języka polskiego XIX w.*; Ewa Ulitzka: *Klasa liczebników w wybranych XX-wiecznych gramatykach języka polskiego*; Dorota Kopcińska: *Schematy zdaniowe a schematy składniowe czasownika*) zdaje się potwierdzać obiegową opinię o spadku zainteresowania badaczy problemami gramatycznymi, być może w poczuciu wyczerpania tematów. Tym większe słowa uznania należą się autorkom, które znajdują nisze z problemami dotąd niepodejmowanymi, a opracowania są w stanie nie tylko uzupełnić luki, ale też istotnie wzbogacić naszą wiedzę w zakresie teorii i pragmatyki języka.

Bogaty dział historii języka polskiego nie zaskakuje ani w kontekście Instytutu Języka Polskiego, ani nazwiska Stanisława Urbańczyka. Znalazły się tu artykuły o pojedynczych leksemach, wybranych grupach semantycznych i kategoriach morfologicznych tychże.

Ludwika Szelachowska-Winiarzowa pisze o nazwach przyrodniczych opracowanych do suplementu *Słownika staropolskiego*, Aleksander Zajda o wybranych terminach prawniczych, Oliwia Bartyzel o osiemnastowiecznym słownictwie dotyczącym religii i duchowieństwa, a Zofia Wanicowa o leksemie *bożyc*.

Joanna Mielczarek referuje rozwój rzeczowników abstrakcyjnych w języku czeskim, wykorzystując materiały z szesnastowiecznego tekstu moralistycznego. Koniecznie trzeba uzupełnić, że ten ostatni jest jednym z dwóch artykułów reprezentujących tu problematykę bohemistyczną, w której specjalizował się profesor Urbańczyk jako znawca języka czeskiego i nauczyciel akademicki.

Kolejne trzy teksty łączy nie tylko to, że ich autorzy reprezentują Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ale także pokrewna metodologia badań. Są to prace oparte na materiałach tekstów historycznych. Maciej Mączyński przedstawia monograficzny opis słowotwórstwa w rękopiśmiennej siedemnastowiecznej kronice klasztornej z klasztoru Sióstr Norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie. Józefa Kobylińska pisze *O języku „Ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka (XVI–XVIII w.)*, skupiając uwagę na fleksji rzeczowników. Ewa Horyń natomiast śledzi *Osobliwości leksykalne w „Księgach sądowych (gromadzkich) ziemi brzeskiej” (XVI–XVIII w.)*.

Problematyka onomastyczna, bardzo ważna i bogata w dorobku IJP PAN, pozostająca też w kręgu zainteresowań profesora Urbańczyka, reprezentowana jest czterema tekstami. Maria Malec nieprzypadkowo docieka, *Skąd popularność imienia Urban w dawnej Polsce?*, pisząc, że „Nazwisko *Urbańczyk* jest z pochodzenia formą zdrobniąłą lub patronimiczną utworzoną od imienia *Urban* przyrostkiem *-czyk* lub od zdrobniąłej formy tego imienia *Urbanek*, przyrostkiem *-ik*” (s. 319). O formacjach sufiksalnych nazwisk wschodniosłowiańskiego pochodzenia współczesnych krakowian pisze Wiesław Witkowski. Nazwy geograficzne w listach Fryderyka Chopina komentują naukowo Zofia i Karol Zierhofferowie. Kolejny tekst to drugie *bohemicum*, autorstwa nieżyjącej już Teresy Zofii Orłoś, powstałe z inspiracji artykułem S. Urbańczyka *Polska i czeska praktyka w nazywaniu ulic. Nazewnictwo miejskie. Szkic porównawczy*.

Nieprzypadkowo też dialektologia znalazła tu sporą reprezentację (7 tekstów). Autorzy sięgają po tematy wcześniej słabo obecne w naukowych publikacjach, po nowe problemy bądź pola badawcze jeszcze nie dość spenetrowane, proponując innowacyjne ujęcia metodologiczne. Anna Tyrpa i Maciej Rak dają *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*. Polskiej gwarowej frazeologii somatycznej pochodzenia biblijnego dotyczy artykuł Emila Popławskiego, przedstawiający frazeologizmy z komponentami *ręka*, *lewica*, *prawica*, *noga*, *nóżka*, *palec*. Trzy artykuły poświęcone są leksyce: Annę Piechnik-Dębiec interesuje *Gwarowa leksyka ekspresywna najstarszego pokolenia mieszkańców wsi*, Agnieszka Wełpa analizuje *Użyteczność i wykorzystanie zbiorów pieśni ludowych w leksykografii gwarowej*, natomiast Agata Kwaśnicka-Janowicz pod ogólnym tytułem *O słownictwie gwar południowo-wschodniej Małopolski* (Bircza, pow. przemyski) objaśnia etymologię leksemu

durkać 'stukać gwałtownie do drzwi'. Wschodnich rubieży dotyczy też opracowanie Janusza Siatkowskiego traktujące o *Zanikaniu elementów wschodniosłowiańskich w polskich dialektach peryferyjnych*. Obserwacje autora, oparte głównie na materiałach *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (OLA), przynoszą interesujące dane tyleż w odniesieniu do geografii wybranych faktów językowych, ile do ich kondycji uwarunkowanej socjologicznie, a także do tendencji unifikacyjnych języka. O odmiennej tendencji traktuje artykuł Anny Miszty *Status mowy śląskiej w latach 1990–2008 z perspektywy socjolingwistycznej*. Chodzi tu o podnoszoną przez niektórych językoznawców „potrzebę nadania śląszczyźnie statusu języka regionalnego”, uzasadnianą między innymi powodami politycznymi i społecznymi.

Zawartość tomu uzupełniają dwa teksty pod szyldem *Varia*, z których pierwszy – Krzysztofa Szafrana – ma przynieść odpowiedź na pytanie: *Czy tagowanie tekstu jest trudne?*, uzasadnione wobec szerokiej możliwości wykorzystania komputerów w analizach danych językowych, w tym tekstów.

Zamykający tom artykuł Moniki Biesagi *Oddając charakter słów... Metody badań leksyki apelatywnej we współczesnym językoznawstwie* stanowi próbę usystematyzowania typów i kierunków badania materiału językowego oraz weryfikacji poglądów dotyczących kształtowania się tendencji. Zdaniem autorki mamy do czynienia z tendencją „do płynnego przechodzenia od fazy wewnątrzsystemowej (strukturalnej) eksplikacji zjawisk ku fazie zewnątrzsystemowej (pragmatycznej, socjolingwistycznej, kognitywnej)” (s. 424).

Tomy zbiorowe to typ publikacji wyjątkowo trudny do recenzowania, czasem jednak nie sposób przemilczeć taki fakt wobec potrzeby zaznaczenia jego obecności w obiegu naukowym choćby skrótową informacją, przy świadomości znacznej selekcji przekazywanych treści i arbitralnym ich doborze.

Jednakże, jak z przeglądu widać, jubileuszowe okazje zaowocowały tu publikacją o niezwykle bogatej i zróżnicowanej problematyce, ale dzięki redakcyjnym zabiegom przynoszącą przejrzysty obraz zainteresowań badaczy polszczyzny, którzy przede wszystkim pozostawali w jakichś związkach z osobą profesora Stanisława Urbańczyka, czerpali inspiracje z jego prac i czuli potrzebę uhonorowania jego pamięci². Jest to też świadectwo pewnych relacji z placówką naukową, jaką jest Instytut Języka Polskiego PAN, szacunku dla jej wkładu w naukę i roli, jaką ma do spełnienia, odpowiadając na oczekiwania środowiska.

Krystyna Kowalik
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Języka Polskiego PAN

² Zob też: K. Kowalik, *Profesor Stanisław Urbańczyk jako sławista (w dziesiątą rocznicę śmierci)*, „Język Polski”, t. 91: 2011, s. 241–247.